

**Societas Neolatina Hungarica
Sectio Debreceniensis**

CLASSICA • MEDIAEVALIA • NEOLATINA II

**Ediderunt
Ladislaus Havas et Emericus Tegyei**

**Debrecini
MMVII**

**Societas Neolatina Hungarica
Sectio Debreceniensis**

**CLASSICA • MEDIAEVALIA •
NEOLATINA II**

**Ediderunt
Ladislaus Havas et Emericus Tegye**

**Debrecini
MMVII**

**„AD RELIQUARUM NATIONUM EXEMPLUM”
A NEOLATIN GRAMMATIKAI IRODALOM HATÁSA
AZ ELSŐ MAGYAR NYELVTAN LÉTREJÖTTÉRE**

BARTÓK ISTVÁN

A magyar grammatikai irodalom kezdeteire vonatkozó legkorábbi adatok a 15. század második felére utalnak. Egyes feljegyzések szerint a korszak híres magyar humanista költője, Janus Pannonius készített egy párhuzamos latin–magyar grammatikát. Ennek a munkának az említése rendszeresen felbukkant, de példányt nem ismerünk belőle. A 18. században olyanok is akadtak, akik állították, hogy saját szemükkel látták Janus Pannonius grammatikáját. Szerzőségének lehetőségéről hosszú ideje folyik a vita a magyar szakirodalomban. A rendelkezésre álló adatok alapján igen nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a 18. század második felében példányból is ismertek a régiségből egy kétnyelvű grammatikát, amely azóta elveszett vagy lappang valahol. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy ez a mű nem lehetett azonos a továbbiakban tárgyalandó munkával, Sylvester János *Grammatica Hungarolatinájával*. Mindaddig azonban, amíg korábbi hasonló kompendiumról egyértelmű bizonyítékokkal nem rendelkezünk, Sylvestert kell tekintenünk az első magyar nyelvtan szerzőjének.

I. Magyarország és Európa

1. Sylvester János munkássága

Sylvester János (1504 körül–1552 előtt)¹ egyetemi tanulmányait Krakkóban és Wittenbergben végezte, majd patrónusának, Nádasdy Tamásnak nyugat-magyarországi udvarában, Sárvár-Újszigeten telepedett le. Itt jelent meg a *Grammatica Hungarolatina*, 1539-ben.² E munkájában Sylvester a latin grammatika tárgyalásával párhuzamosan kísérletet tett anyanyelve szabályainak módszeres feldolgozására. Nemcsak a magyar nyelv első elméleti rendszerezését alkotta meg, hanem azt is megmutatta, hogyan lehet a szent szövegeket anyanyelvén megszólaltatni. A korábbi részleges fordítások után elsőként készítette el a teljes magyar Újtestamentumot, a humanista bibliakritika szigorúságát szem előtt tartva. A munka először ugyancsak Sárvár-Újszigeten látott napvilágot, 1541-ben.³ Sylvester megtestesítette a „*homo trilinguis*” erasmusi eszményét. A szent nyelvekben való jártasságát kamatoztatva pályájának csúcán, 1543-tól a bécsi egyetemen a héber, 1546-tól 1550-ig a görög nyelv professzora volt.⁴

Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*-ja szorosan illeszkedik a korszak tendenciáihoz. Mint közismert, a 15. század második felében a latin grammatika megújítását követve megindult a népnyelvek felértékelése. A latin nyelvtani szabályok magyarázata során az anyanyelv egyre nagyobb szerepet kapott, ez vezetett a párhuzamos latin–népnyelvű grammatikák kialakulásához. Sylvester forrásai között az újonnan előtérbe került antik és késő antik grammatikusokat éppúgy megtaláljuk, mint a kortárs humanista szerzőket.

¹ Monografikus feldolgozás: Balázs János, *Sylvester János és kora*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1958. Részletes német nyelvű kivonat: 439–457. A Sylvesterre vonatkozó irodalom felsorolása 1986-ig: *Sylvester János bibliográfia*, összeállította Nagyné Piroska Lilla, Sárvár–Szombathely, Sylvester János Könyvtár, 1987.

² *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta Ioanne Sylvestro Pannonio autore*, Újsziget, 1539. Legújabb hasonmás kiadása: *Grammatica Hungarolatina* a faksimile szöveget közzétette Köszegehy Péter, a kísérőtanulmányt írta Szörényi László, (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXII), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. Az eredeti nyomtatvány digitalizált változata elérhető az interneten is: *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta Ioanne Sylvestro Pannonio autore*, <http://www.mek.oszk.hu/03400/03466>. Kritikai kiadása: *Ioannes Sylvester, Grammatica Hungarolatina*, Edidit, introduxit et commentariis instruxit Stephanus Bartók (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova 15), Budapest, Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 2006.

³ *Új Testamentum magyar nyelven, mellyet az görög és diák nyelvből újonnan fordítánk, a magyar népnek keresztyén hitben való ippülsire*, Újsziget, 1541. Hasonmás kiadása: *Új Testamentum*, a faksimile szöveget gondozta és a kísérőtanulmányt írta Varjas Béla (Bibliotheca Hungarica Antiqua D), Budapest, Argumentum Kiadó, 1960.

⁴ Főnyad Pál, *Sylvester János Bécsben*, Sárvár, Sylvester János Könyvtár, 1995.

2. A latin grammatika megújítása

A latin grammatika megújításában döntő jelentőségű Lorenzo Valla munkája, a *De linguae Latinae elegantia* (1449). Valla legfőbb célja a középkor barbár latinságával szemben a latin nyelv egykori eleganciájának visszaállítása. Ezt két szinten tartja megvalósíthatónak. Az első a grammatikai korrektség szintje. Ez az előfeltétele a magasabb cél, a *latinitas* és az *elegantia* elérésének, ami a retorikai-stilisztikai kompetencia szintjén értelmezhető.

A grammatikai korrektség eléréséhez a nyelvtanírókhoz (*grammatici*) kell fordulni. Valla a „*grammatici veteres*” műveit tekinti kiindulópontnak: a római és késő antik szerzők, elsősorban Varro, Donatus, Servius és Priscianus munkásságát veszi figyelembe, szükség esetén kritikusan vizsgálva, kijavítva és pontosítva eredményeiket. A szilárd grammatikai alapokra épül a mértékadó szerzők (*auctores*) tanulmányozása. Valla a Krisztus születése előtti és utáni évszázadból valamennyi író és költőt ide sorolja, de úgy véli, hogy az *elegantia* elérésének legfőbb példája mégis Cicero és Quintilianus.

Valla programját megvalósítva az igényes latin nyelvhasználat követelményeinek igyekeztek érvényt szerezni a 15. század második felének olasz grammatikusai, Niccolò Perotti, Sulpitius Verulanus, Antonius Mancinellus, Aldus Manutius és mások. A humanisták nyelvi érdeklődése nemcsak a latin, hanem a vulgáris nyelvekre is kiterjedt, ezekkel kapcsolatban is törekedtek az elegancia megvalósítására. Itáliában Dante alapvető művét (*De vulgari eloquentia*, 1304) mintegy két évszázaddal a keletkezése után újra felfedezték, és fontos hivatkozási alappá vált a 16. század első felének vitáiban. (Pietro Bembo, *Prose della volgar lingua*, 1525; Sperone Speroni, *Dialogo della lingua*, 1542). A vulgáris nyelvek értékét a grammatizálhatóság adta meg, és ezt hamarosan az Alpoktól északra is bizonyítani igyekeztek.

Az elemi latin grammatikák mintája Európa-szerte Donatus *Ars minora* volt. A vulgáris nyelvű párhuzamok eleinte a latin anyag könnyebb megtanulását célozták, később azonban egyre fontosabbá vált az élő nyelvek szabályainak rögzítése. Ezek sajátosságait a latin nyelvtan mintájára rendszerezték. Párhuzamos latin–magyar grammatikájában Sylvester János is ezt az eljárást követi.

A *Grammatica Hungarolatina* ajánlása 1536. október 15-én kelt, Sárvár-Újszigeten. Hogy maga a nyelvtan ekkor milyen mértékben volt kész, nem lehet tudni. A könyvecske 1539. június 14-én jelent meg, így Sylvester akár még évekig dolgozhatott anyagán. Volt alkalma felhasználni mindazokat a forrásokat, amelyekkel külföldi tanulmányai során ismerkedett meg.

3. Krakkó

Népnyelvű párhuzamokkal ellátott latin nyelvtannal Sylvester először Krakkóban találkozhatott. 1526-ban iratkozott be az egyetemre, és tanulmányai mellett Hieronymus Vietor nyomdájában dolgozott. Itt végezte első grammatikai munkáját: egy alapfokú latin nyelvtan népnyelvű kiegészítései között elkészítette a magyar értelmezéseket. Az alapul szolgáló latin *Rudimenta* Donatus *Ars minor*ának kivonata, amelyet a lüneburgi iskola tanára, Christian Hegendorff szerkesztett.⁵ A német kiegészítések bizonyára Hegendorfftól származnak. A lengyel értelmezések szerzője lehet maga Vietor, a magyar részeket pedig bizonyosan Sylvester János írta. Ezt a mű végére illesztett ajánlóversben ő maga mondja el.

Az 1527-es krakkói népnyelvű *Rudimenta* magyar vonatkozásait erősíti az utolsó lapon a magyar *Miatyánk* és az *Üdvözlégy*. A kiadványban a három vulgáris nyelv közül egyedül magyarul olvashatók hosszabb összefüggő szövegek. Ez a legrégebbi ismert nyomtatvány, amelyik összefüggő magyar szöveget tartalmaz.

Sylvester második grammatikai munkája ugyancsak az elemi latinoktatásban elterjedt tankönyvtípushoz tartozik. Miután a kisiskolások elsajátították a legfontosabb nyelvtani szabályokat, egyszerű beszélgetésminták alapján gyakorolták a latin társalgást. Krakkóban Vietor kiadta Heyden Sebald nürnbergi rektor *Puerilium colloquiorum formulae* című munkáját, amelyben a német és a lengyel mellett Sylvester munkájának eredményeként a beszélgetések magyar fordítása is szerepel.⁶

4. Wittenberg

Sylvester János 1529-től Wittenbergben folytatta tanulmányait, és igen nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy 1534–36-ban is ott tartózkodott. Mindkét alkalommal könnyen hozzájuthatott azokhoz az egynyelvű vagy német kiegészítésekkel ellátott latin grammatikákhoz, amelyek forrásul szolgálhattak a *Grammatica Hungarolatina* elkészítéséhez.

Feltűnő a szerkezeti hasonlóság Sylvester munkája és egy német párhuzamokkal kiegészített latin nyelvtan, az 1533-ban, Wittenbergben megjelent, úgynevezett *Torgau*

⁵ Christoph Hegendorff, *Rudimenta grammatices Donati cum nonnullis novis praeceptiunculis, tum optimis quibusque exemplis locupletata in gratiam puerorum, qui nondum magnis grammaticis audiendis maturi sunt* [...] Accessit et nunc denuo triplex (videlicet Almanica, Polonica et Ungarica) exemplorum interpretatio, Krakkó, Vietor, 1527. Legújabb hasonmás kiadása: *Rudimenta grammatices...*, a faksimile szöveget gondozta Molnár József, a kíséret tanulmányt írta Szathmári István (*Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium* 4), Budapest, 1977.

⁶ Heyden Sebald, *Puerilium colloquiorum formulae pro primis tyronibus* [...] iam denuo Germanico, Polonico ac Ungarico ideomate illustrate, Krakkó, Vietor, 1527. Hasonmás kiadása: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*, közzétette és a kíséret tanulmányt írta Melich János, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1912.

Donatus között.⁷ Jóllehet a humanista grammatikák összeállításakor a szerzők gyakran ismétlődő közhelyeket kombinálnak, a két munka közötti párhuzamok különösen erősek. Mindkét kiadvány élén a kiadó, illetve a szerző verse áll fiához, *Ad filium Georgium*, illetve *Ad Theodorum filium*. Mindkét szerző arról értekezik, hogy a tanulást az alapoknál kell kezdeni, hogy később eredményesen végezhessek el a magasabb fokú stúdiumokat. Ugyanezt a gondolatot egy-egy vers is hangsúlyozza már általában a tanulóifjúsághoz címezve, *Ad pueros*, illetve *Tetrastichon ad pueros*. A prózai ajánlólevelet a *Torgai Donatus* elején Melanchthon intézi a kiadó fiához, a *Grammatica Hungarolatinában* Sylvester a sajátjához. Mindkét helyen harmadszor is leszögezik az alapfokú tanulás hasznosságát. Az ajánló sorok megfogalmazása a két kiadványban helyenként feltűnő szövegszerű hasonlóságot mutat.

Ez azért különösen jelentős Sylvester szempontjából, mert a *Torgai Donatus* egyik szerzője az a Marcus Crodellius, aki különleges szerepet tölt be a német grammatikai irodalom kialakulásában. Helmut Puff kutatásai szerint a német nyelv alkalmazását illetően a latin grammatikákban Crodellius betetőzi elődei munkásságát, és megteremt a későbbi párhuzamos latin–német grammatikák létrejöttének feltételeit.⁸ Az ő tevékenységének eredményeként emelkedett a német nyelv arra a fokra, amelyik már alkalmas a latin nyelvtan leírására. Hamarosan megjelent Johannes Rivius kétnyelvű latin grammatikája, nem sokkal később Johannes Mercurius *Institutio*ja.⁹

Helmut Puff szerint Crodellius grammatikája elérte azt a legmagasabb fokot, amelyet a térségben a népnyelv a latin nyelvtanokban betölthetett. Ennek ismérvei a következők:

- csaknem az összes példának és paradigmának megvan a fordítása;
- a sarkalatos szabályok, definíciók többsége két nyelven szerepel; az alaktanban minden esetben, a szintaxisnál azonban nem;
- a latin leírásokat a német szöveg szintaktikailag teljes mondatokban adja vissza;
- a népnyelv széles körű alkalmazása a szótanban (példák, szójegyzékek).

Pontosan ugyanezeket Sylvester János *Grammatica Hungarolatinájának* magyar részéről is elmondhatjuk.

⁷ Methodus, seu Declinandi Coniugandique prima elementa [...] Ebből a kiadásból példány nem ismeretes; sikerült azonban egy 1579-es magdeburgi redakcióhoz (Ross) hozzájutnom. Olvasható benne a torgai segédtanítók 1533-as előszava. „Hypodidascali Torgenses, solerti et erudito Viro, Georgio Rhau, Typographo Witebergensi, S. D. [...] Bene vale in Domino, Torga ex Phronstisterio nostro, Calend. Septembr. Anno ab incarnato Salvatore, 1533.”

⁸ Helmut Puff, „Von dem Schlüssel aller Künsten/nemblich der Grammatica”, *Deutsch im lateinischen Grammatikunterricht 1480–1560*, Tübingen–Basel, Francke, 1995, 289–303.

⁹ Ioan. Rivii Atthendoriensis *De iis disciplinis, quae de sermone agunt, ut sunt Grammatica, Dialectica, Rhetorica, Libri XVIII*, Lipsiae, Wolrab, 1543. Puff, i. m., 1995, 387. *Institutionis puerilis Rudimenta Grammatices, Ex Donati methodo, et aliis Elementalibus libellis, sparsim adiecta Germanica explicatione sententiae potissimorum praeceptorum, pro primo incipientibus pueris, tradita a Ioanne Mercurio Morsheymero*, Francofurti, 1556. Puff, i. m., 375.

II. A *Grammatica Hungarolatina*

1. A munka felépítése

Az antik hagyományt felelevenítve már a 15. századi olasz grammatikusoknál, például Guarinónál és Perottinál is a grammatika négy része: *littera*, *syllaba*, *dictio* és *oratio*. Erre a felosztásra nem nehéz példát találni a 16. század első évtizedeinek német grammatikai irodalmában sem.

A *Grammatica Hungarolatina* elején Sylvester a tudományág kétféle felosztását ismerteti. Az első: *littera*, *syllaba*, *dictio*, *oratio* – ehhez illeszkedik a második: *orthographia*, *prosodia*, *etymologia*, *syntaxis*. A kétféle felosztás egymáshoz logikusan kapcsolódva teszi lehetővé az anyag előadását. Az elsőként felsorolt négy rész közül az első kettő, a betűk és a szótagok tudnivalóit részletezi az ortográfia és a prozódia. Sylvester külön fejezetet szentel a magyar nyelv helyesírási kérdéseinek. A harmadik rész alkotja a munka gerincét: a *dictio*, az egyes szavak tudománya az etimológia, azaz az alaktan. Ebben Sylvester – akárcsak a kor legtöbb elemi szintű grammatikája – a Donatus-féle nyolc rész szerint haladva tekinti át az egyes szófajok tudnivalóit. A negyedik rész, az *oratio*, azaz a mondat szerkesztését lehet megtanulni a szintaxisból, de a *Grammatica Hungarolatina* mondattant nem tartalmaz.

2. A grammatika meghatározása

Sylvester grammatika-meghatározása a diszciplína korszerű humanista felfogását tükrözi: „Grammatica est ars recte loquendi et scribendi auctoritate optimorum poetarum et oratorum constans”¹⁰ – azaz: „A grammatika a helyes beszédnek és írásnak a legjobb költők és szónokok tekintélyére támaszkodó művészete.” A helyes nyelvhasználat kriteriumait az ókori nyelvtanirodalom alapján Wolfram Ax rendszerezte, Lorenzo Valla alapvető munkájának antik párhuzamait keresve. Jellemző latin kifejezésekkel jelölte az egyes összetevőket:

- *ratio (vagy analogia)*: a nyelvtani szabály
- *auctoritas*: az elfogadott szerzők nyelvhasználat, tehát az irodalmi tradíció
- *consuetudo (vagy usus)*: a mindenkor szerző korának a nyelvi szokásai.¹¹

¹⁰ Sylvester, *Grammatica...*, a1r.

¹¹ Wolfram Ax, „Lorenzo Valla (1407–1457), *Elegantiarum linguae Latinae libri sex* (1449)”, in: *Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock*, hrsg. Wolfram Ax, Wiesbaden, Harrassowitz, 2001, 29–57; 47.

Ezek a fogalmak – esetenként más-más terminusokkal jelölve vagy kapcsolódó jelenségekkel kiegészítve – mind az antikvitás, mind a reneszánsz kor nyelvtanirodalmában rendszeresen előfordulnak, leggyakrabban a grammatika meghatározásában. A költők és prózáírók emlegetése a definíciókban nemcsak azért fontos, mert az ő *auctoritas*uk a követendő nyelvi norma alapja, hanem azért is, mert műveik értelmezése, magyarázata is a grammatikus feladata.

A magyar kutatás sokáig Guarino da Verona *Regulae Grammaticales* című munkájában látta Sylvester meghatározásának forrását. Ennek alapja Turóczi-Trostler József egy tanulmánya, amelyben a szerző egy 1606-os kiadásból így idézi Guarino definícióját: „Quid est grammatica? [...] Grammatica est ars recte loquendi, recteque scribendi Scriptorum et Poetarum lectionibus observata.”¹² A magyar irodalomtörténet számára különösen fontos Guarino da Verona, hiszen a magyar humanizmus legnagyobb latin nyelvű költője, Janus Pannonius Ferrarában 1447 és 1451 között Guarino tanítványa volt. Mind a mester személye, mind a ferrarai évek jelentős mértékben befolyásolták életművének alakulását. Ha a *Grammatica Hungarolatina* definíciójában valóban Guarino hatását láthatnánk, akkor közvetve Sylvestert is a ferrarai mester magyar tanítványának tekinthetnénk.

Az újabb vizsgálatok alapján azonban kitűnik, hogy a fentebb idézett formula Guarino eredeti munkájában nem volt benne, későbbi kiegészítés. Azt is lehet tudni, honnan származik. Niccolò Perotti mintegy fél évszázaddal Guarino után, 1468-ban írta grammatikáját (*Rudimenta Grammatices*), első alkalommal 1473-ban jelent meg nyomtatásban, Velencében. Az ő munkájában tűnik fel a humanizmus korában először a definícióba sűrítve az antik grammatikai szemlélet lényege, a következőképpen: „Quid est grammatica? Est ars recte loquendi recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata.” Az elvont szabályrendszer mellett tehát megjelenik az írók és költők olvasása, azaz a középkorban elhanyagolt *auctoritas* is, a klasszikus szerzők tekintélye, nyelvhasználatuk normateremtő szerepe.

Láthatjuk tehát: a későbbi kiadások alapján Guarinónak tulajdonított meghatározás nem a ferrarai mestertől származik, hanem Perottitól. A 16. században az ő formulájával egészítették ki a *Regulae Grammaticales* újabb szövegváltozatait. Így alighanem le kell mondanunk arról, hogy Janus Pannonius mellett Sylvester Jánost is Guarino magyar tanítványai között tartsuk számon. Nem tudhatjuk, hogy vajon kerülhetett-e Sylvester kezébe egy olyan Guarino-kiadás, amelyikben már szerepelt a Perotti-féle meghatározás. Ebben az esetben akár azt is gondolhatta, hogy a definíció megfogalmazásában a ferrarai mestert követi.

A Guarino neve alatt kiadott, átdolgozott munkák mellett számolnunk kell a Perotti definícióját felhasználó sok más szerkesztménnyel. Már a korábban említett Turóczi-

¹² Turóczi-Trostler József, *A magyar nyelv felfedezése*, Budapest, 1933, 19–20.

Trostler is idéz hasonló definíciókat Sulpitius Verulanustól: „Grammatica est recte loquele recteque scripture scientiaque usu ratione auctoritate constat”¹³ és Jacob Heinrichmantól: „Grammatica. Est ars recte loquendi: recteque scribendi scriptorum et poetarum lectionibus observata.”¹⁴ A kiadások száma alapján a legkönnyebben Heinrichmann munkájához lehetett hozzájutni. Sylvesternek sem lehetett nehéz találkozni vele wittenbergi tanulmányai során, hiszen a 16. század első harmadában különböző német városokban több tucatszor kiadták.

A párhuzamok sorát lehet folytatni további olyan szerzőkkel, akiknél a grammatika meghatározása hasonlít Sylvesteréhez. A számításba vehető esetleges minták közül különös figyelmet érdemel Sigismundus Lupulus (Wölflin) munkája. A *Rudimenta Grammatices* 1531-től többször is megjelent. A diszciplína meghatározásában, akár csak a Sylvester által említett Sulpitius Verulanusnál, ugyancsak együtt van a humanista definíció mindhárom lényeges eleme. A szabály és az irodalmi tradíció mellett megjelenik az igényes kortárs nyelvhasználat is:

„Grammatica est ars & professio, quae usu, ratione, atque auctoritate constat: Vel brevius. Grammatica est certa loquendi & scribendi ratio. [...]

Quid est usus? Est doctorum loquendi et scribendi consuetudo.

Quid est ratio? Est regulae vel scribendi, vel loquendi, vel construendi, quae ad eundem modum plurima fiunt.

Quid est auctoritas? Est praeciporum autorum usurpatio.”¹⁵

A három lényeges követelmény együttes jelenléte mellett további feltűnő egyezés figyelhető meg Lupulus és Sulpitius meghatározásának a megfogalmazásban. A tekintélyeket illetően Perottinál és Heinrichmann-nál a szabályok forrása a klasszikusok olvasására alapuló megfigyelés („scriptorum et poetarum lectionibus observata”), míg Sulpitiusnál és Lupulusnál a tekintély a grammatika egyik alkotóeleme („auctoritate constat”). Sylvester a „constare” participiális származékát használja: „auctoritate optimorum poetarum et oratorum constans”.

A grammatika meghatározásával kapcsolatban Sylvester nem nevezi meg forrásait. Mindazonáltal a lényegi azonosság vitathatatlan a Perottira visszavezethető változatokkal. A definíció magába foglalja az antik eszményekhez visszatérő, igényes nyelvi rendszerezés két legfontosabb követelményét. Az elméleti szabályokból – *ratio* vagy *analogia* – Sylvester korrekt rendszert állított össze mind a latin, mind a magyar ré-

¹³ Turóczi-Trostler, i. m. 20. Az idézett kiadás: *Grammatica Sulpitii cum suo vocabulario in fine annexo*, Liptzigck, Stöckel, 1503.

¹⁴ Turóczi-Trostler, i. m. 50. Az idézett kiadás: *Grammaticae institutiones Jacobi Heinrichmanni Sindelfingensis ...*, Hagenau, Gran, 1506.

¹⁵ *Rudimenta Grammatices Sigismundi Lupuli, Ab autore nuper revisa, magnaue accessione aucta*, Lipsiae, Faber, 1535, A2r.

szekben. Úttörő jellegük miatt különösen fontosak az utóbbiak. Az *auctoritas*, az ókori szerzők tekintélye mint a grammatika egyik alapja Sylvesternél megmaradt elméleti szinten, mivel a *Grammatica Hungarolatina* csak alaktant tartalmaz, a klasszikus minták mértékadó szerepe pedig elsősorban a mondatban érvényesülhet. A meghatározásban ugyan nem jelenik meg a legteljesebb humanista definíciók harmadik követelménye, az *usus* vagy *consuetudo* – ám a magyar anyagban sok példa bizonyítja, hogy a nyelvi normák között a kortárs nyelvhasználat is megtalálható.

3. Sylvester hivatkozásai

A latin nyelvtani szabályokat illetően Sylvester leggyakrabban az antik és késő antik szerzőkre hivatkozik: Quintilianus, Gellius, Donatus, Diomedes, Servius és Priscianus munkáira. A humanisták közül Sylvester említ egy olasz és egy angol grammatikust. A főnevek nemével kapcsolatos részt azzal zárja, hogy az általános szabályokból elegendő, amennyit eddig kifejtett. A többi általános és különös regulát illetően más szerzőkhöz utalja a kisdíjakat. Legcélszerűbbnek a versekbe foglalt munkákat tartja, mert azokat könnyebb megtanulni és jobban megmaradnak az emlékezetben. Az újabb szerzők közül Sulpitiusra és Liliusra hivatkozik.¹⁶ Kettejük neve gyakran szerepelt együtt. A 16. század első évtizedeinek népszerű latin nyelvtankönyve volt az a kötet, amelyik Lilius alaktantát (*De constructione octo partium orationis*) és Sulpitius mondatantát (*De constructionis figuris*) tartalmazta. Az előbbi Erasmus javításaival jelent meg, ezért néhol az ő művei között tartják számon.¹⁷

Sulpitius (Giovanni Antonio Sulpizio, 1450 előtt–?) mondatantát prózában íródott. Ám Sulpitius elemi nyelvtanának létezett versekbe szedett változata is, amelyre Sylvester utalt. A németalföldi származású, Párizsban tevékenykedő könyvkiadó, Jodocus Badius Ascensius (Joost van Assche) a 15–16. század fordulóján többször is kiadta. 1508-ban már az ötödik „recognitionál” tartott,¹⁸ ami ugyanabban az évben német

¹⁶ „Haec de generalibus regulis sufficiant. Reliquas tum generales, tum speciales commodius pueri discent ex aliis, maxime iis, qui eas carmine sunt complexi, inter quos sunt ex recentioribus Sulpitius et Lilius. Ut enim facilius discuntur praecepta, quae carminibus sunt inclusa, ita firmitus retinentur.” Sylvester, *Grammatica...*, civv–dir.

¹⁷ A következő kiadáshoz jutottam hozzá: *Absolutissimus de octo orationis partium constructione libellus, nuper ab Erasmo vigilantia cura emendatus. Adiectus est insuper libellus Sulpitii Verulani, de aliquot Constructionis figuris*, Lipsiae, Lotter, 1521.

¹⁸ Jean-Claude Chevalier, *Histoire de la grammaire française*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994, 66–67; *Quinta recognitio atque additio ad Grammaticen Sulpitanam [...]: Inventaire chronologique des éditions parisiennes du XVIe siècle*, par Brigitte Moreau d’après les manuscrits de Philippe Renouard, 1, 1501–1510, littera Paris, Service des travaux historiques de la Ville de Paris, 1972, 299; az előzményeiről: *Imprimeurs & libraires parisiens du XVIe siècle*, ouvrage publ. d’après les manuscrits de Philippe Renouard, 2, Paris, Paris-Musées, 1969, 60.

nyelvtérületen is megjelent,¹⁹ és további kiadások is követték.

Lilius (William Lily, 1468 k.–1523 k.) latin grammatikája Angliában háromszáz éven keresztül volt a latinitás alapja. Az angol (*A Shorte Introduction of Grammar*) és a latin (*Brevissima institutio seu ratio grammatices cognoscendae*) változat használatát az iskolákban 1548-ban tette kötelezővé VI. Edward király rendelete. A 16–17. században Melancthon grammatikája mellett ez volt a legtöbbször, több száz alkalommal kiadott hasonló munka. A „Liliusból” különféle feldolgozások, kivonatok készültek, ezek között lehetett a Sylvester által ajánlott verses változat is.

4. „Cum ceteris nationibus”

A népnyelvek felértékelését az európai grammatikatörténetben többek között azzal is jellemzik, hogy a nyelvekről szólva az apologetikus hangvételt felváltja a panegirikus. Sylvester János esetében ezt a folyamatot egy életművön belül követhetjük nyomon. A krakkói *Rudimenta* ajánlóversében Sylvester szabadkozik a „paeón” (azaz a magyar) nyelv darabosságáért, ha az esetleg bántaná a latin nyelv csiszoltságához szokott füleket.²⁰ Munkásságának későbbi szakaszában azonban már egyre öntudatosabban ecseteli a magyar nyelv érényeit. Anyanyelvének fel nem ismert szépségeit az elrejtett kincshez hasonlítja.²¹

Sylvester meggyőződése szerint a magyar nyelv némely esetekben nemcsak hogy vetekszik más élő és holt nyelvekkel, hanem azoknál árnyaltabban fejez ki különféle tartalmakat. A *Grammatica Hungarolatinā*ban erre konkrét példákat hoz: „Áttekintetük a nyelvtannak azon részét, amely a ragozható beszédreszeket tartalmazza. Nincsen benne semmi, amit bárki is hiányolhatna a mi nyelvünkől, sőt ami az ige és névszóragozást illeti, minden nemzet minden nyelvét könnyen felülmúlhatja. Ugyanis a legsza-

¹⁹ *Sulpitii Verulani de grammatices arte volumen Jodoci Badii opera per carmina compendiosius communicatum*, Francofurti, Baumgarten, 1508.

²⁰ „Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte

Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,

Paeonicum si forte tuas offenderit aures

Errori lector candide parce precor.”

Hegendorff, i. m. 63.

²¹ „Quin et nobis non secus accidit, quam illis, qui ingentem intra parietes privatos thesaurum reconditum habent quidem, verum illo, licet sint tenuis fortunae, frui nequeunt, cum ignorent, ubi locorum sit defossus. Habuimus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum repertum eruimus, in lucemque proferimus, quo si frui non recusaverimus, brevi (ut spero et opto) ex inopibus divites evademus abunde. Nescio enim, qui fit, ut nobis nostra etiam praeclara quaeque interdum sordeant, cum aliis gentibus sua etiam humilia placeant arrideantque.” Sylvester, *Grammatica...*, i. m. Mi 1–v

bályszerűbb, ahogy mondják, nem kevésbé, mint azok az elsőrendű nyelvek, a héber, a görög és a latin.”²²

A névelőt illetően még Melanchthonnal is vitába száll, aki azt állította, hogy névelő csak a görögben és a németben van. Sylvester büszkén hangsúlyozza, hogy e tekintetben a magyar is meghaladja a latint, hiszen ugyancsak használ névelőt.²³

Sylvester megállapítása szerint a magyar nyelv kiválóságát dicséri, hogy alkalmas időmértékes versek írására és a metaforikus kifejezésmódra. Sylvester hibátlan magyar nyelvű disztichonjai éppoly jelentősek a magyar költészet történetében, mint az átvitt értelemben használt fordulatokról szóló fejtegetései a kritikátörténet számára.

A nemzeti büszkeség Sylvester saját nyelvtanírói tevékenységének értékelésében is megmutatkozik. A *Grammatica Hungarolatinában* többször is hangsúlyozza, hogy együtt halad más nemzetekkel (cum ceteris nationibus), amelyek anyanyelvükre támaszkodnak a tanításban. Egész munkáját a többi nemzet példájára (ad reliquarum nationum exemplum) készítette.²⁴

Sylvester János tehát maga is megfogalmazza, amit a fentebbiekben röviden összefoglalni igyekeztem: a neolatin grammatikai irodalmat tekintette mintának, és így az abból származó gondolatok a magyar művelődéstörténet számára is meghatározóvá váltak. A „többi nemzet” példájának követése ösztönzést adott a párhuzamos latin–vulgáris

²² „Complexi sumus eam grammaticae partem, quae declinabiles orationis continet partes, in qua adeo nihil est, ut quisquam in nostra desideret lingua, ut hoc ipso, quod ad inflexiones attinet et nomen et verborum, omnes omnium linguas facile exsuperet. Est enim regulatissima, ut vocant, non minus, quam una ex primariis illis Hebraea, Graeca et Latina.” Sylvester, *Grammatica*..., i. m. Mi r.

²³ „Philippus Melanchthon praeceptor noster scribens in Grammatica sua Graeca de Graeci sermonis articulis, primum Priscianum sequutus Latinam linguam articulum habere negat, grammaticosque Latinos nominem casibus hic, haec, hoc, docendi gratia addidisse, non quod sermo Latinus hos nosset articulos. Deinde Germanicam linguam aequae ac Graecam articulum habere. Ubi etiam hoc addit neminem posse vim articulorum Graeci sermonis exacte cognoscere, nisi ex Germanico idiomate. Quae verba Philippi cum plerique sinistre interpretentur, sentio illum de suae tantum gentis hominibus loqui, quibus praecipue illa tradebat rudimenta, et quorum linguae proprietatem probe noverat. Non etiam reliquarum nationum, quarum (licet sit ille πολύγλωσσος) ut linguas non novit, ita de his pronunciare non poterat. Neque enim adduci possum, ut credam Philippum (quamvis tum, cum illa scriberet, admodum iuvenem), aut sui fuisse oblitum, ut quid scriberet, nesciret, aut studio, quod erga suam gentem habebat, lapsus. Nihil enim dici poterat absurdius, si haec ita accipiantur, ut sentiat nullam orbis terrae nationum linguam habere articulum, nisi Germanicam et Graecam. Habet enim et sermo noster Hungaricus, perinde ac Graecus. Nam de ceterarum gentium linguis iudicare nequeo.” SYLVESTER, *Grammatica*..., i. m. Dii v–Diii r.

²⁴ „Insaniam sane ego cum ceteris nationibus, modo cum tuo ac tui similium commodo qualicunque. Ad hunc enim modum et reliquae nationes, tenuibus in suis ipsorum linguis, propositis praeceptis, teneram aetatem sensim ad altiora provehant studia, et quasi praemansum illis praebent, nec patiuntur prius, ad summa gradum facere, quam quae primo discenda erant probe tenuerint. [...] Scribimus enim haec ad reliquarum nationum exemplum in usum elementariorum puerorum, quos publice docemus, illorum quidem praesentem, tuum vero, fili mi, futurum.” Sylvester, i. m. 2. számozatlan levél r–v.

nyelvtan kidolgozásához. Az összevetés más nyelvekkel a magyar nyelv értékeinek felismeréséhez vezetett.

A grammatikailag leírható jelenségek rögzítése a nyelvtudomány-történet számára rendkívül értékes. Ám Sylvester munkássága messze túlmutat a magyar és az összehasonlító nyelvészet keretein. Nyelv- és irodalomszemléletének kulcsfogalmai a „lelés” és a „nem tulajdon jegyzésben vett” szavak alkalmazása. A költői világ megteremtésének legfontosabb nyelvi eszköze a képes beszéd, a metaforikus kifejezésmód. Sylvester terminusai megfelelnek az inventio és az ornatus fogalmának. Így másokat jóval megelőzve azokat a szempontokat hangsúlyozta, amelyek legalább a 18. század közepéig meghatározták az irodalomról való gondolkozást.

A három részre szakadt, mégis egységes „patriaként” felfogott országban élő, egységesnek tekintett „gens Hungarica” vagy „natio Hungarica” számára összetartó erő a közös nyelv: a „lingua nativa”, a „lingua patria”, azaz a „lingua Hungarica”. Az anyanyelv felértékelése, teljes összhangban a más országokban zajló hasonló folyamatokkal, egyre erőteljesebben válik a nemzeti büszkeség, a politikai összefüggésekben is értelmezhető önazonosság kifejezőjévé.²⁵

²⁵ Néhány kérdést, amelyeket ebben a tanulmányban röviden érintettem, részletesebben kifejtettem a következő helyeken: „Janus Pannonius és a magyarországi grammatikai irodalom”, in: *Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. Bartók István – Kecskeméti Gábor – Jankovits László, Pécs, Művészetek Háza – Pécsi Tudományegyetem, 2000, 97–113; „Sylvester János Krakkóban”, in: *Bámulám a Visztulát...: Krakkó a magyar művelődés történetében*, szerk. Kovács István – Petneki Áron, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 165–171, angol változata: Krakkó, megjelenés előtt; „Grammatica Hungarolatina – Grammatica Latinogermanica: Sylvester János és Marcus Crodelius”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102 (1998) 642–654, német változata: „Grammatica Hungarolatina – Grammatica Latinogermanica: János Sylvester und Marcus Crodelius”, *Camoenae Hungaricae* 1 (2004) 93–104; „Sylvester János grammatika-meghatározásának jelentősége és forrásai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 108 (2004) 405–422, angol változata: „Grammatica est...: The Significance and Sources of János Sylvester's Definition”, *Camoenae Hungaricae* 3 (2006), 39–58.